

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hitit İnanç Dünyasının Temel Yönleri ile Toplumsal Yaşamdaki Yansımaları

Basic Features of the Hittite Belief World and Its Reflections in Social Life

Nazan BAŞ^{a*} Yasemin ARIKAN^b

^a Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9699-8992

^b Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3861-4142

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 14 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Hititler,
Din,
Öteki dünya,
Mitoloji,
Bayram.

ÖZ

Hititlerin öne çıkan dinî karakteri çok tanrılı olmasıdır. Ancak bu tanrılar sadece belli başlı yaratıcı ilahlardan değil, yüzlerce tanrı ve tanrıça adıyla kaotik bir tanrılar topluluğundan oluşur. Hitit tanrıları duygulara sahip olan, yemek yiyip içen ve çoğalan özellikleri ve tasvirleriyle antropomorfik yapıdadır. İçerisinde aynı tanrıların başka yörede tapınım gören daha yerel biçimleri de vardır. Ayrıca dönemin farklı kültürlerinden Hurri, Hatti, Pala vb. gibi kökenlere ait tanrılar da Hititlerin bünyesinde panteona dahil edilmiştir ve her tanrının mevkisine göre kültü kutsanmıştır. Hitit siyasi tarihinin değişimi de tanrılar tapınımını etkilemiş, tanrıların önem derecelerinde değişimler olmuştur. Çok sayıda tanrının yer aldığı bir inanç sisteminde bu tanrılarla ilgilenmek, kültlerini kutsamak güç ve vakit ayrılması gereken eylemlerdir. Tanrılar kültürünün kutsanması Hititlerin aksatmaması gereken başlıca görevleri arasındadır. Tanrılara daima kurbanlar sunarak onlar hoş tutulmalıdır. Özellikle bayram törenleri tanrılara bir nevi şükran gösterisinin yapıldığı zamanlardır. Meydana gelen doğa olayları Hititler için tanrılar tarafından gönderilen bir cezalandırma yöntemi olarak algılanmıştır. Tanrıların öfkesi halkın sel, kuraklık, kıtlık, hastalık gibi olumsuz yaşam koşullarıyla karşılaşması anlamına gelmekteydi. Böyle felaketlerin yaşanmasını istemedikleri için tanrıların niçin kızdıklarını öğrenme çabasında olmuşlardır. Mitolojik metinlerinde kızgın tanrıların neler yapabildiklerini betimleyerek tanrılara daha fazla bağlılık göstermişlerdir. Öldükten sonra ise kral ve kraliçelerin tanrı ve tanrıçalar arasında yer aldığına inanıp onların kültüne de tapınım göstermişlerdir. Sıradan insanların ise öldükten sonra karanlık yer altı dünyasında sonraki yaşamları devam etmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 8, 2023

Accepted: Sempemter 14, 2023

Keywords:

Hittites,
Religion,
Afterworld,
Mythology,
Festival.

ABSTRACT

The prominent religious feature of the Hittites is that they are polytheistic. However, these deities are not just the creator deities, but a chaotic community of deities with hundreds of gods and goddesses. The Hittite gods are anthropomorphic with their emotions, eating, drinking, and procreating features and descriptions. There are also more local forms of the same gods worshiped elsewhere. The cult of each god is consecrated according to his/her degree. The change in the Hittite political history also affected the worship of the gods, and there were changes in the precedence of the gods. In a religious cult where there are many gods, taking care of these gods and consecrating their cults are difficult and time-consuming activities. The consecration of the cult of the gods is among the main duties of the Hittites that should not be neglected. By always offering sacrifices to the gods, they should be treated well. Especially the festival ceremonies are the times when a kind of show of gratitude is made to the gods. Natural events were perceived as a punishment method sent to the Hittites by the gods. The anger of the gods meant that the people faced bad living conditions such as flood, drought, famine, and disease. They tried to find out why the gods were angry because they did not want to the calamity. In their mythological texts, they describe what the angry gods could do, and therewith they worship more the gods. After they died, they believed that kings and queens were among the gods and goddesses and worshiped their cult. After other people died, their afterlife continued in the dark underworld.

EXTENDED ABSTRACT

The Hittites are an ancient civilization that governing in Anatolia between about 1650-1200 BC. Today, the Boğazkale city of Çorum, as it was called Hattuša in the Hittites period, was their capital. Most of the Hittite cuneiform tablets were also dug up from the Hittite state archive here. Except from Hattuša, some of the settlements where Hittite cuneiform tablets are found in Tokat/Maşathöyük (Tapigga), Çorum/Ortaköy (Şapinuua), Sivas/ Kuşaklı (Şarišša), Sivas/Kayalıpınar (Şamuha), Mersin/Tarsus, Hatay/Reyhanlı (Tel Atçana-Alalaḫ), Samsun/Oymaağaç (Nerik). These cities were important during the Hittites period. The documents dug from up these areas consist of content with a wide range of subjects such as religious texts, letters, treaty texts, mythological texts, texts about festival ceremonies, instructions texts.

They transmitted their thoughts, beliefs, lifestyles, and cultures, through cuneiform writing, thanks to clay tablets that have survived to this day. Therefore, the Hittites have a special position in Anatolian history. They recorded many events in a systematic way, by cuneiform, which they took from Babylon and adapted into their own languages. The Hittites have a different historical importance, as they were the first state to achieve political unity in Anatolia, in addition to using cuneiform. The Hittite state, which emerged near the Kızılırmak river, developed over time and came to a position to struggle with the powerful states of the period.

In the Hittites, the domination of the king was accepted as legitimate in administrative terms. At the same time, the belief system of the Hittites, where the king also had the title of high priest, was polytheistic. The gods and goddesses in the Hittite pantheon were human beings, representing various elements of nature and forms of the earth, as well as symbolizing the celestial and underground. The gods worshiped by the Hittites are so many with their names and descriptions that at first glance, it creates an impression of chaos. The reason for this is that there are many local types of a god, and as the Hittites expanded politically, the community of gods became wide in parallel. The Hittites, who did not neglect to perform the necessary rituals for each god included in the pantheon, were most afraid of the anger of the gods. In an agricultural society where it was believed that all kinds of disasters and natural disasters came from the gods, it was always necessary to please the gods. The temples, which are described as the houses of the gods, have an important place in the Hittite religious life. In a belief system with hundreds of gods and goddesses, the number of temples cannot be expected to be low. In addition, these temples were institutional spaces with their own personnel and economy. Ordinary people are prohibited from entering temples. But the king, queen, and priests were those who could easily enter the temples.

Another of the subjects that the Hittites have the most importance about religion was the festival ceremonies. These texts, which are composed of a large part of the cuneiform texts, contain many festivals. The feasts were held with the participation of the king and queen, and sometimes with their travels to different cities. The king and queen were making a show of power against the people with these festival ceremonies. The largest festival celebrations were held in the capital, while the smaller celebrations were held by those living in local areas outside the capital. It is understood that some festivals last for days. Although it is not clear when the festival ceremonies are held, it is thought that many festivals are celebrated in the spring season. In general, the seasons determined the celebration dates of the festivals. During the festivals, when various food and beverages were served to the gods, both the gods were pleased and those who attended the ceremony had fun. On the other hand, it was aimed to show respect to the gods and to establish a bond with them. In some Hittite festival ceremonies, the amount of food and drink consumed and sacrifices made to the gods is quite high.

The gods' anger at anything means that adverse conditions such as drought, famine, military defeat, etc. will be experienced for the Hittite country. To prevent this or to predict what will happen, they turn to omens, spells, and dreams. There are many types of omens that are difficult to understand in cuneiform texts. Dreams, on the other hand, were applied with the method known as the metaphor. Magic is one of the methods used by the Hittites to protect themselves from dangers and diseases. Some of these methods applied by the Hittites passed from Mesopotamia to Anatolia through the Hurrians.

The Hittites believed in the existence of a life after death. Kings and queens were deified and became one of the gods. What we know about the burial customs of the Hittites is that members of the royal family were cremated, while others were buried by burial. Funerals made by burial methods are found in some Hittite settlements. However, we do not have detailed information about the burial methods of the Hittites.

Giriş

Hititler MÖ 2. binde Anadolu'da siyasi birliği sağlayan ilk Eskiçağ devletidir. Çorum'un Boğazkale ilçesi *Hattuša* adıyla Hititler döneminde onların başkentiydi. Hititçe çivi yazılı belgelerin bulunduğu devlet arşivi de buradan çıkarılmıştır. Bu belgeler dinî metinler, mektuplar, antlaşma metinleri, mitolojik metinler, bayram törenlerinin anlatıldığı metinler gibi konuları içermesinin yanı sıra bunların büyük bir kısmı dinî içeriklidir. Hititlerin dini çok tanrılı olmakla beraber hayatlarında uyguladıkları her ritüel, kutlama, tören tanrıları da kapsayacak şekilde daha doğrusu tanrıları merkeze koyarak yapılmıştır. Bununla birlikte panteonlarındaki tanrı sayısı, tanrı-tanrıça adı o derece fazladır ki Hititlerin inanç şeklini anlamaya çalışmak ilk bakışta büyük bir kafa karışıklığına yol açar. Bu karmaşık tanrılar topluluğu bir anda ortaya çıkmış değildir, Hititler öncesine dayanan, bin yıllar süren gizemli Anadolu kültür tarihinin de bir parçasıdır. Kültürlerarası bu durum sadece kalabalık tanrılar grubu için değil Hititlerin dinî anlamda yaptıkları diğer birçok eylem için de geçerlidir.

Hititlerin devlet dininin dışında yerel bölgelerde rastlanan inanışlar da farklılık göstermektedir. Yerel kültürler, bayram metinlerinde kral ve kraliçenin *Hattuša* dışındaki yerleşimlere yolculuk edip orada yaptıkları törenlerde geçen tanrı adlarından da tespit edilmektedir. Hitit inancında tanrıların hepsi kültürlerinin ihmal edilmemesi gereken hassas varlıklardır. Tanrılara gereken özenin gösterilmemesi onları öfkelenendirir ve bu öfke sonrasında Hititlerin varlığını tehdit edici afetlere dönüşebilirdi. Dolayısıyla Hititler inançlarında var olan tanrıları hoş tutarak kendi varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada Hititlerin dinî yaşantılarının çivi yazılı metinlerden kısa örnekler verilerek değerlendirilmesi yapılacaktır.

Panteon

Bir tarım toplumu olan Hititlerin devlet dini Hint Avrupa (Hitit, Luvi, Pala), Asianik (Hatti, Hurri, Sumer), Sami (Asur, Babil) ve Indo-Ari (Eski Hint) kültürlerine ait tanrıları içerisinde barındıran, kendilerinin de ifade ettikleri gibi “bin tanrı”lı (*LIM DINGIR*^{MES}) bir inanç sistemidir (Dinçol, 1982, s. 77; Goetze, 1957, s. 131; Gurney, 1977, s. 4). Panteonun (tanrılar topluluğu) böylesine kalabalık olması, Hititlerin Anadolu'da egemenlik alanlarını genişlettikçe yerel inançları özümsemeleri yanı sıra ırmaklar, pınarlar, dağlar gibi coğrafi oluşumları tanrılaştırmalarıyla açıklanmaktadır. Yerel tanrıları bu sahipleniş, Hititler için sadece bir formalite olmamış onların kültürlerine gerekli itina da göstermişlerdir.

Farklı kökene ait birçok tanrı adını antlaşma, bayram metinleri, kurban listeleri, tarihî metinler ve dua metinleri gibi çivi yazılı belgelerde görmek mümkündür. Ölümlü insanın yaşam şekline birebir benzeyen bir varlık süren ölümsüz tanrılar topluluğu genellikle, onlara hükmeden bir baş tanrı ve hiyerarşik olarak etki düzeyi azalan diğer tanrı, tanrıçalar ve onların çocuklarından oluşmaktadır. Hitit inancında bu tanrıların en başında Fırtına tanrısı (Hattice *Taru*, Hurrice *Tešup*, Luvice *Tarhunt*, Hititçe *Tarhuna*) ve eşi *Arinna*'nın Güneş tanrıçası (Hattice *Wuru(n)šemu* ya da diğer adı *Arinitti/u*) ile Gök'ün Güneş tanrısı (Akadca *Šamaš*, Hattice *Eštan*, Hurrice *Šimegi*, Hititçe *Ištanu*) yer alır. Bu tanrılardan sonra panteonda bereketle ilgili tanrı *Telipinu*, Koruyucu tanrı (Sumerce *LAMMA*, Hititçe *Inara*), Yeraltı tanrıçası (Sumerce *EREŠ.KI.GAL*, Akadca *Allatum*, Hattice *Lelwani*, Hurrice *Allani*), Aşk ve Savaş tanrıçası (Sumerce *INANNA/INNIN*, Akadca *Ištar*, Hurrice *Šaušga*), Savaş tanrısı (Akadca *ZABABA*, Hattice *Wuru(n)katte*, Hurrice *Aštabi*, Luvice *Iyarri*), tanrıça *Mezulla* ile *Nerik* ve *Zippalanda* kenti Fırtına tanrısı sayılabilir (Arıkan, 2017, s. 57 vd.; Aslantürk, 2013, s. 394 vd.; Gurney, 1977, s. 4 vd.). Hitit kent adlarıyla beraber isimlendirilen, yerel tapınaklarında törenlerle kutsanan daha birçok tanrı mevcuttur. Eski Hitit belgelerindeyse “bizim tanrımız”

olarak geçen *Šiu*¹ “Işık tanrısı”na rastlanmaktadır (Gurney, 1977, s. 9) ve bu sözcük Hititlerin daha geç dönemlerinde “tanrı” kavramıyla eş tutulmuştur (Arıkan, 2017, s. 56; Gurney, 1977, s. 10).

Hitit panteonunda yer alan Eski Hint tanrıları *Indra*, *Mitra*, *Waruna* ve *Nasatya* ise çivi yazılı metinlerde “*Indar/Indara*, *Mitra-ššil* tanrıları, *Uruwana-ššel* (*Aruna-ššel*) tanrıları ve *Našattiyanna* tanrıları” şeklinde geçmektedir (Arıkan, 2017, s. 62; Dinçol, 1982, s. 79; Haas, 1994, s. 543; Thieme, 1960, s. 303). Hititler, panteonda bulunan tanrıların her birini kutsuyorlardı ancak tahta çıkan yeni kral veya kraliçeler kendilerine bir “koruyucu tanrı” belirleyip onun kültürünü ön plana çıkarmışlardır. II. *Muršili*’nin *Telipinu*, II. *Muḫattalli*’nin *piḫašašši* Fırtına tanrısı, III. *Ḫattušili* ile eşi *Puduḫepa*’nın *Nerik* kenti Fırtına tanrısı ile *Šamuḫa* şehri *Ištar*’ı ve IV. *Tuḫaliya*’nın tanrı *Šarruma* koruyucu tanrılarıdır (Arıkan, 1998, s. 276 vd.; Haas, 1994, s. 193).

Hitit dünyasında tanrılar ve insanlar arasında belirgin bir ayrım yoktu. Tanrıların kendileri gibi imgeleyen Hititler, tapınaklarda (Sumerce É.DINGIR^{LIM}, É.KUR.RA; Hititçe *šiunaš parna-*, ^E*karimmi-/karimni-*) tanrıların insanlar gibi ihtiyaç duyabilecekleri günlük malzemelerini, bir ibadeti yerine getiricesine karşılamışlardır. Buralardaki tanrı heykelciklerinin bakımı ve onarımını da aynı itina ile yapmışlardır.

(9’) *nu-ʿušʿ-[ma-aš É.DINGIR]^{MEŠ}-KU-NU na-aḫ-ša-ra-at-ta-an* (10’) *ki-iš-ša-an ʿÚ-UL* [ku-iš-ki t]i-ya-an ḫar-ta (11’) *nu-za šu-me-en-za-an Š[A DINGIR^{MEŠ}] ʿaʿʿ-aš-šu-u KÙ.BABBAR GUŠKIN BI-IB-R^{HLA}* (12’) *ʿTÚG^{HLA} an-ze-el i-ʿua-ar* EGIR-an Ú-UL ku-iš-ki (13’) *kap-pu-u-ua-an ḫar-ta* (14’) *nam-ma ʿšu-me-en-za-an DINGIR^{MEŠ}-aš ku-e ALAM^{HLA}-KU-NU ŠA KÙ.BABBAR GUŠKIN* (15’) *nu-uš-ša-an ʿku-e-da-ni DINGIR^{LIM}-ni ku-it tu-e-ek-ki-iš-ši* (16’) *an-da ú-ez-z[a-p]a-an DINGIR^{MEŠ}-ša ku-e Ú-NU-TE^{MEŠ} ú-ez-za-pa-an-ta* (17’) *na-at an-z[e-e]l i-ʿua-ar* EGIR-pa Ú-UL ku-iš-ki (18’) *ne-u-ua-aḫ-ḫa-a[n ḫar-t]a*

“Siz[in tapınak]larınıza hiç kimse böyle saygı göstermemişti. Siz tanrıların malları: gümüşü, altını, hayvan biçimli içki sunma kapları (ve) elbiseleri ile bizim gibi hiç [kimse] ilgilenmemişti. Ayrıca siz [tanrıları]n gümüş (ve) altından hangi heykelleri (varsa) ve hangi tanrının vücudunda bir şey eskimiş ise tanrıların aletlerinden hangileri eskimiş ise ve onları bizim gibi hiç kimse tekrar yenileme[miş]i”².

Tapınaklarda korunan tanrı heykelciklerinin nasıl görüldüğü Hititçe çivi yazılı belgelerdeki tasvirlerden anlaşılmaktadır. Bu kayıtlarda tanrı ya da tanrıça heykelciğinin sahip olduğu çeşitli madenlerden yapılmış aksesuarları betimlenmiştir.

(10’) *Dış-ḫa-aš-ḫu-ri-ya-aš al-da-an-ni-iš* (11’) DINGIR^{LIM}-tar I ALAM MUNUS GIŠ KÙ.BABBAR GAR.RA :*ḫu-u-pi-ta-a-u-ua-an-za TUŠ-an* (12’) *pár-qa-aš-ti* I SIG.KUŠ ZAG-na-za ŠU-za GAL KÙ.BABBAR ḫar-zi (13’) I ḪAR.ŠU KÙ.BABBAR XX GURUN GUŠKIN ŠÀ VII KÙ.BABBAR A-NA SAG.KI-ŠÚ an-da (14’) III U₄.SAKAR KÙ.BABBAR A-NA GABA-ŠÚ-kán

“Tanrıça *Išḫašḫuriya* pınarı tanrılığı(nın)/tanrı tasviri/heykeli: ağaçtan bir kadın heykeli, gümüş kaplı, örtülü, oturmuş (vaziyette) yüksekliği bir karış[?], sağ elinde gümüş kadeh

¹ Etimolojisi için bkz. Neu, 1974, s. 123.

² KUB 17.21 öy. I 9-18 trans. ve çev. için bkz. Singer, 2002, s. 41; Özdemir, 2018, s. 149 vd.; Arıkan, 2019, s. 35.

tutar. Bir gümüş bilezik, yirmi altından meyve içlerinden yedisi gümüş(tür), (onlar) onun alnında(dır) (ve) üç gümüş ay yarım ay/hilal (onlar) onun göğsünde(dir)”³.

Başkent *Hattuša*'da açığa çıkarılmış olan otuzdan fazla tapınak kalıntısı, tanrıların Hitit dünyasında kapladığı yeri gösterir niteliktedir. Aynı zamanda Alacahöyük, Maşathöyük (*Tapigga*), Ortaköy (*Şapinuua*), Kuşaklı (*Şarišša*) gibi Hitit şehirlerinde de tapınakların bulunduğunu belirtmeliyiz.

Tapınaklar tanrıların evleriydi ve belli kurallar çerçevesinde tapınak görevlileri tarafından idare edilmekteydiler. Bu yapıların temizliğinden kurban malzemelerinin temin edilmesine, görevlilerin davranışlarından tapınakların güvenliğine kadar birçok konu tapınak personeline talimatları içeren belgelerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

(7) *nam-ma-kán* GE₆-az LÚ.MEŠ ú-e<-hi>-iš-kat-tal-li-iš da-an-te-eš a-ša-an-du (8) *nu* GE₆-an hu-u-ma-an-da-an ú-e-hi-iš-kán-du (9) *nu* a-ra-aḫ-za ḫa-a-li LÚ.MEŠ ḫa-li-ya-at-tal-liš uš-kán-du (10) *an-dur-za-ma* É.MEŠ.DINGIR^{MEŠ} LÚ^{MEŠ} É.DINGIR^{LIM} GE₆-an hu-u-ma-an-da-an (11) *ú-e-hi-iš-kán-du nu-uš-ma-aš* Ú-aš le-e e-eš-zi

“Ayrıca, nöbetçiler gece (oraya) koyulmuş olsunlar ve tüm gece devriye gezsinler! Ve gözcüler dışarıda nöbet tutsunlar! Tapınakların içinde ise tapınak görevlileri tüm gece dolaşsınlar (devriye gezsinler) ve onlara uyku olmasın (uyumasınlar)”⁴

(14) *nam-ma* NINDA.[GU]R₄.RA^{HLA} UD^{MI} ku-i-e-eš e-eš-ša-an-zi na-at pâr-[k]u-ya-iš a-ša-an-du (15) *ya-ar-[pa]-an-ti-ša-at kar-ta-an-te-eš a-ša-an-du iš-hi-e-ni-uš-ma-aš-kán* (16) DUB[BIN^{MEŠ}-y]a da-a-an e-eš-du pâr-ku-ya-ya TÚG^{HLA} ya-aš-ša-an ḫar-kán-du

“Ayrıca günlük [kal]ın/[kur]ban ekmeklerini hazırlayanlar temiz olsunlar! Onlar yıkanmış (ve) kesilmiş (traşlı) olsunlar! Kılları ve tır[nakları] alınmış (kesilmiş) olsun! Temiz kıyafetler giyinmiş olsunlar”⁵

Büyük tarım arazileri, depo bölümleri ve personeliyle tapınaklar her zaman Hitit dünyasında ayrı bir ekonomik güce sahipti. Bu sebeple Hitit tapınakları herkesin rahatlıkla girebileceği yapılar olmayıp özellikle en kutsal kabul edilen bölümlerine sadece rahipler, kral ve kraliçe girebilirdi.

Hititlerin insan formunda hayal ettikleri tanrıların mühürlerde veya kaya kabartmalarında görmek mümkündür (de Martino, 2013, s. 410). Özellikle Yazılıkaya açık hava tapınağı Hititlerin çeşitli bayram törenlerinin, ritüellerinin icra edildiği kutsal alanıdır. Tanrılar ve tanrıçaların panteondaki sıralarına göre kutsal hayvanlarıyla birlikte nakşedildiği bu alanda, tanrı ve tanrıçaların adları Luvi hiyeroglif işaretleri kullanılarak Hurrice okunuşlarıyla betimlenmiştir.

Benzer örneklerin çoğaltılabileceği tanrı betimlerinin yanı sıra kral veya kraliçenin tanrılara dua jestini içeren sahneler de görülmektedir. Bu tasvirlerde dua eden kişi genellikle yukarı kaldırmış sol kol ve sol elin baş parmağı kalkık olacak şekilde yumruk yapmış elini tanrının huzurunda tutmaktadır. Dua jesti aynı zamanda, sağ el veya iki el birleştirilip yukarı kaldırılmak suretiyle de yapılabilmekteydi. Yazılı belgelerde ise dua etme eylemleri için *ŠU-an šarā ep-* “eli yukarı kaldırmak”, *ḫaliḫla-* “diz çökmek”, *aruwai-* “eğilmek” fiilleri kullanılmıştır. Tanrılara çeşitli taleplerin iletildiği dualar okunurken de *apāt ešdu* (öyle olsun!)

³ KUB 38.1 öy.I 10-14 trans. ve çev. için bkz. Bozgun, 2017, s. 53 dn. 146; Cammarosano, 2018, s. 308 vd.

⁴ KUB 13.4 ay. III 7-11 trans. ve çev. için bkz. Süel, 1985, s. 54 vd.; Miller, 2013, s. 256 vd.

⁵ KUB 13.4 öy. I 14-16 Süel, 1989, s. 22 vd.; Miller, 2013, s. 248 vd.

“amin!” anlamına gelen söz öbeği, orada bulunan kişilerce yüksek sesle söylenmekteydi (Arıkan, 2019, s. 33).

Bayramlar

Hititlerin dinî anlamda önem verdikleri bir diğer konu bayramlardır. Çivi yazılı tabletler arasında içerik bakımından da en kalabalık grubu bayram metinleri oluşturur. Bu belgelerde hangi bayramın nerede ve nasıl kutlandığı sırası da verilerek anlatılmıştır. Hitit bayramlarının kutlanma zamanları ve uygulamaları mevsimler dikkate alınarak yapılmıyordu. Bayramların zamanında kutlanması Hitit devletinin ve kraliyet ailesinin varlığının devamı açısından çok önemliydi (Dinçol, 1982, s. 55). İdari görevinin yanında başrahip sıfatına da sahip olan Hitit kralı *Tabarna* unvanıyla bayram törenlerine öncülük etmekte, bazen ona *Taıananna* unvanlı kraliçe ve prens de eşlik etmekteydi (Haas, 2002, s. 441). Bayramlarda *šalli ašeššar* “büyük toplantı” olarak nitelendirilen, kraliyet çevresinden kişilerin oluşturduğu topluluk da bayram törenlerine katılmıştır (Ardzinba, 2010, s. 158). Çeşitli kentlerde kutlanan bu bayramlar Hitit krallığının gücünü, otoritesini halka hissettirmek bakımından önemliydi. Halk kesiminin bu törenlere doğrudan dahil olduklarını söyleyemeyiz ancak onlar da bayram kutlamalarına izleyici olarak katılmış olmalıdırlar.

(32) *lu-uk-kat-ti-ma* LUGAL MUNUS.LUGAL I-NA É^{DU} *pa-a-an-zi* (33) *nu šal-li a-še-eš-ša[r I]-NA É^{DZA}.BA₄.BA₄-ma EZEN [ha-da-u-ri] i-ya-an-zi* (34) *nu X UDU^{HIA} hu-u-kán-zi nu-kán^{UZU} šu-u[p-pa]* (35) *da-an-zi na-at PA-NI DINGIR^{LIM} ti-an-zi*

“Ertesi gün ise kral (ve) kraliçe Fırtına tanrısının tapınağına giderler ve büyük toplantı (olur). Savaş tanrısının tapınağında ise [*hadauri*-] bayramını kutlarlar, on koyun keserler ve (kutsanmış) e[ti] alırlar ve onu tanrının huzuruna koyarlar”⁶.

Tapınaklarda rutin olarak günlük kurban sunulmasının dışında bayram törenlerinde, tanrılara büyük oranda sunular ve saray ileri gelenlerinin oluşturduğu bir toplulukla tapınım yapılması önemli görünmektedir. Bu kutlamalarda müzik, dans, çeşitli yarışlar ve ziyafetin yanında tanrıları kurbanlar yoluyla memnun etmek Hitit kültüründe törenlerin başlıca amacını oluşturmaktaydı. Tanrılara kurban sunumuyla ilgili betimleri kaya kabartmaları ve kabartmalı kült vazolarında da görmek mümkündür.

(39) *LÚ.MEŠ ALAM.ZU-ma GIŠ ar-kam-mi* (40) *GIŠ hu-u-hu-pa-al gal-gal-tu-u-ri* (41) *LUGAL-i EGIR-an pí-ra-an ha-az-zi-kán-zi* (42) *LÚ.MEŠ ZI-IT-TI LUGAL-i ta-pu-uš-za* (43) *a-ra-an-ta-ri nu tar-ú-iš-kán-zi* (44) *GIŠ Š.Ā.TAR ha-az-zi-kán-zi* (45) *LÚ.MEŠ ALAM.ZU₉ ta-ma-e-eš* (46) *TÚG GÚN.A u-a-š-ša-an har-kán-zi*

“Hokkabazlar ise kralın arkasında (ve) önünde *arkammi-*, *huhupal-*, *galgalturi-* müzik alet(ler)ini vurarak çalarlar. Pay alıcılar kralın yanında dururlar ve dans ederler, *Š.Ā.TAR* müzik aletini vurarak çalarlar. Diğer hokkabazlar kırmızı giysiler giymişlerdir”⁷.

Tapınaklarda yiyecek-içeceklerin saklandığı depo kapları bayram zamanlarında sunulmak üzere açılır ve tanrıların bunlarla tatmin edilmesi, hoş tutulması sağlanırdı. Törenler tanrı evlerinde icra edileceği zaman, değerli madenlerden yapılmış tanrı heykelciklerine buldukları yerde kurbanlar sunulmuştur. Ancak tapınağın dışında bir kutsal alanda kutlama yapılacaksa tanrı heykelcikleri ^{NA4}*huwaši-* taşına (^{NA4}ZI.KIN) getirilir ve tören orada gerçekleştirilirdi (Bryce, 2003, s. 208). Tanrıların kutsandığı törenlerin başkent dışında olanları

⁶ KUB 30.34 öy.II 32-35 trans. ve çev. için bkz. Güterbock, 1960, s. 82 vd.

⁷ KBo 4.9 öy.I 38-46 trans. ve çev. için bkz. Badali-Zinko, 1989, s. 14 vd.; Klinger, 2008, s. 198.

ise kralın atadığı yerel yöneticiler tarafından icra edilmiştir. En bilinen Hitit bayramları arasında EZEN₄ AN.TAḪ.ŞUM^{SAR} “bahar /çiğdem bayramı”, EZEN₄ nuntarriyaşḫaš “hız bayramı”, EZEN₄ purulliya- “yeni yıl bayramı”, EZEN₄ ḫaššumaš, EZEN₄ ḫamešḫanda- “ilkbahar bayramı”, EZEN₄ tetḫešnaš “gök gürültüsü bayramı”, EZEN₄ ZUNNI “yağmur bayramı” sayılabilir⁸.

Mitoloji, Fal, Rüya ve Büyü

Hititlerin tanrılarını hoş tutmaları, özellikle dua metinlerinde tanrılara övgüler sıralamaları, yalvarmaları onlardan bir beklenti içinde olduklarını gözler önüne serer. İnançlarındaki psikolojik durum, Hititlerin hayatları boyunca tanrılarını memnun etmek adına çeşitli eylemlerde, ritüellerde bulunmalarına sebep olmuştur. Yaşamları doğanın getireceği afetlere karşı savunmasız olan Hititler, özellikle veba⁹ gibi salgın hastalıklarla mücadelede hastalığın sebebini tanrılarını onları cezalandırmasına bağlamışlardır. Hastalıkların tedavisinin de yine tanrılarda olacağına inanıp bundan kurtulmak için kefarete kurbanları sundukları olmuştur. Dolayısıyla tanrılar mutlu ve memnun oldukları sürece sağlık, krala uzun ömür, savaşlarda galibiyet, Hitit ülkesi ve toplumu için refah verirken tanrılarının herhangi bir sebeple ihmal edilmesi ülkede önüne geçilemeyecek felaketlerin habercisi olabilirdi. Keza yaşanan felaket veya hastalıklar çoğunlukla tanrılar kültürünün ihmal edilmiş olabileceğine bağlanmıştır. Hititlerin dinî düşüncelerinin bu yönü, kaybolan tanrı konulu mitler ile *İlluyanka* efsanesi gibi mitolojik anlatılarına da yansımıştır.

Kendilerine ait mitolojik anlatılarının bulunmadığını söyleyebileceğimiz Hititler, bu konuda ele geçen çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla genellikle yerli Anadolu ve Hurri kültüründen etkilenmişlerdir. Bu etkileşim, halihazırda Hatti kökenli mitlerin doğrudan alınması ile Hurriler vasıtasıyla Anadolu'ya aktarılan Mezopotamya mitlerinin Hititçeye uyarlanması şeklinde olmuştur (Dinçol, 1982, s. 100; Hoffner, 1998, s. 9). Doğal olarak bu efsaneler kaydedilirken bazı değişikliklere uğramışlardır. Hititçe belgeler arasındaki mitolojik metinlere örnek olarak Anadolu kökenli Gökten Düşen Ay efsanesi, *İlluyanka* efsanesi, kaybolan tanrı mitleri ile Hurri kökenli *Kumarbi* efsanesi, *Ḫedammu* mitosu, *Ullikummi* şarkısı ve özgürlük şarkısı sayılabilir¹⁰.

Yaşamlarında meydana gelen her olayın arkasındaki sebebini tanrılar olduğuna inanan Hititler, onlara sadece dua etmek ve kurban sunmakla yetinmeyip tanrılarının ne arzuladığını, neye öfkeli olduğunu de öğrenmek istemişlerdi. Bunun için doğayı inceleyerek bazı olaylarda işaretler arayıp kehanetlerde bulunmuşlardır. Tanrılarla bir tür iletişim şekli gibi görünen bu iletilerin güneş tutulması, ay tutulması, ayın evreleri, büyük bir fırtına çıkması veya şimşek çakmasıyla insanlara ulaştığına inanılıyordu (Bryce, 2003, s. 165). Hititlerin en bilindik kehanetlerinden bazıları hayvanların iç organlarının, hatalı doğumların ve deprem gibi doğa olaylarının yorumlanmasıdır. Fal yoluyla merak ettiklerini öğrenmeye, tahmin etmeye çalışmışlardır ancak hastalıkları tedavi etme yöntemi olarak da falları tercih ettiklerini biliyoruz (Ünal, 1980, s. 489). Hititlerin falcılığında geleceği öğrenmekten çok sorulan sorulara cevap almak amaçlanmıştır. Bu tür metinlerin çoğu Mezopotamya'dan Hurriler vasıtasıyla Hititlere aktarılan belgelerdir (Gurney, 1981, s. 150).

⁸ Ayrıca bkz. Güterbock, 1970, s. 175-180; Popko, 1995, s. 148 vd.; Bryce, 2003, s. 211 vd.; Collins, 2007, s. 162 vd.; Ardzinba, 2010.

⁹ Ünal, 2007, s. 208b vd. *ḫenkan-/ḫinkan-/ḫingananza* “salgın hastalık, veba, ölüm, yok olma, telef olma”.

¹⁰ Mitolojik metinler için bkz. Goetze, 1969, s. 120-128; Hoffner, 1998.

(3') *ták-ku* MUNUS-za *ha-a-ši na-aš ta-aš-ua-an-za* (4') EN É [A-N]A[?] ZAG-aš-ta *Ú-UL a-ri* (5') *ták-ku* MUNUS[-za *h*]a-a-ši *nu an-na-az-pát* (6') ŠA-az [a[?]-] *i-iš ar-ħa ha-a-ši* (7') *nu me-ma-i* ^DU-aš KUR-e *za-a-ħi*

“Eğer bir kadın doğurursa ve o (doğan çocuk) kör ise, evin sahibi; onun için başarı olmayacaktır. Eğer bir kadın [doğ]urur ve o (çocuk) daha annenin içindeyken (rahmindeyken) ağzını açar ve konuşursa, Fırtına tanrısı ülkeyi çarparacaktır”¹¹.

Uyguladıkları fal türleri arasında Anadolu kökenli “kuşların (Sumerce MUŠEN) uçuş falı ve talih (Sumerce KIN, Hititçe *aniur*) falı”, Hurri kökenli olabilecek “su yılanı (Sumerce MUŠ) falı” ve Babil’den alınan “ciğer falı” sayılabilir (Aslantürk, 2018, s. 33). Hitit döneminde falcılık uzmanlık gerektiren, herkesin yapamayacağı uygulamalardandı. Kuşların uçuş falını ^{LÚ}IGI.MUŠEN “kuş bakıcısı” ve ^{LÚ}MUŠEN.DÚ “kuş uçuşunu izleyen”, talih falı ile su yılanı falını ^{MUNUS}ŠU.GI “ihtiyar kadın”, ciğer falını da ^{LÚ}HAL “kâhin” gibi bu işi meslek edinenler yorumlamışlardır¹². Hititçe fal metinleri diğer metinlere göre okuması ve anlaşılması zor belgelerdir çünkü katipler fal bakılırken o anda olanları yazıya geçirmişlerdir (Ünal, 2013, s. 455). Bu belgelerde kullanılan sözcükler farklı anlamlar taşımakla beraber işaretler tanrılardan geldiği için bu özel dili anlamak oldukça güçtür (Beal, 2002, s. 57).

Ayrıca bazı sorulara cevap alabilmek ve yine tanrıların isteklerini öğrenebilmek için rüyalara başvurdukları da görülür. Hititçe metinlerde bu rüyaları tanımlamak için *šuppi šeš-* “(dinsel bakımdan) temiz (yatakta) uyumak” terimini kullanmışlar, yani istiare metodunu uygulamışlardır¹³. Rüyaya yatmak tanrılarla doğrudan iletişim kurmayı sağlayan bir yöntemdi. Kehanetlerin de tanrılardan insanlara rüyalar aracılığıyla ulaştırıldığı düşünülmektedir.

(41') [na-aš-m]a *ma-a-an ta-me-ta-zi-ya ku-e-ez-qa ud-da-a-na-az ak-ki-iš-ki-it-t[a]-r[i]* (42') [na-at-za-ká]n *na-aš-šu te-eš-ħi-it ú-ua-al-lu na-aš-ma-at a-ri-ya-še-aš-na-az* (43') [ħa-an-da-i] *a-at-ta-ru na-aš-ma-at* ^{LÚ}DINGIR^{LIM}-ni-an-za-ma *me-ma-a-ú na-aš-ma* ^{A-NA} [^{LÚ}.MEŠSANGA] (44') *ku-it [ħu]-u-ma-an-da-aš ıa-tar-na-aħ-ħu-un na-at-za šu-up-pa-ya še-eš-k[i-iš-kán-zi]*

“[Vey]a eğer başka bir meseleden dolayı ölüm hüküm sürüyorsa [onu] rüya(m)da görmeliyim ya da o fal aracılığıyla [tespit e]dilsin ya da onu tanrı adamı söylesin ya da [t]üm [rahipler]e emrettiğim gibi onlar (dinsel bakımdan) temiz (yatakta) uyu[yacaklar]”¹⁴.

Doğadaki her türlü etkiye açık olan ve bunlardan korkan Hititlerin icra ettiği bir başka yöntem de büyüdür. Büyü yapmalarındaki sebepler; iktidarsızlık, uykusuzluk, aile içi sorunlar, kralı kötülüklerden korumak, salgın hastalıklardan ve askerî başarısızlıklardan korunmak vb. idi (Beckman, 2013, s. 94). Büyüler tanrıların tapınaklarında değil büyü yapılacak kişiye ait bir mekânda veya uzakta arındırılmış bir konumda yapılırdı. Hititlerin uyguladıkları iki tür büyüden söz edilebilir. Bunlar da Hitit kanunlarında, *alwanzatar* “kara büyü” tehlikeli görülüp yapanların cezalandırılacağı yönünde yasaklanmış, “beyaz büyü” ise temizlemek, saflaştırmak amacıyla analogiler kullanılarak yapılmıştır (Dinçol, 1982, s. 91; Popko, 1995, s. 83). Bu büyüler ^{MUNUS}ŠU.GI yani “ihtiyar kadın” tarafından uygulanıyordu.

¹¹ KBo 6.25+KBo 13.35 öy.III trans. ve çev. için bkz. Riemschneider, 1970, s. 22 vd.; Ünal, 2003, s. 127.

¹² Hitit meslek adları için bkz. Daddi, 1982.

¹³ Ayrıca bkz. Kammenhuber, 1976.

¹⁴ KUB 14.8 ay. III 37-43 trans. ve çev. için bkz. Arıkan, 1994, s. 98 vd.; Singer, 2002, s. 60; Thesaurus Linguarum Hethaeorum digitalis, hethiter.net/: TLHdig KUB 14.8 (2021-12-31).

Sonraki Hayat

Hititlerin yaşarken en çok korktukları varlıklar tanrılar olmuştur. Ancak tanrıların insanlara yaşatacağı felaketlerin neticesinde ortaya çıkan ölüm yani yok olma durumu bu korkunun gerçek nedenidir.

(20') *hu-iš-ua-tar-ma-pa an-da hi-in-ga-ni ha-mi-in-kán hi-in-ga-na-ma-pa an-da hu-iš-ua-an-ni-ya ha-mi-in-kán* (21') *da-an-du-ki-iš-na-aš DUMU-aš uk-tu-u-ri na-at-ta hu-i[š-ú]a-an-za hu-iš-ua-an-na-aš UD^{HIA}-ŠU kap-pu-u-an-te-eš*

“Yaşam ölüme bağlıdır, ölüm de yaşama bağlıdır. İnsan oğlunun hayatı sonsuz değildir. Yaşamın günleri sayılı(dır)”¹⁵.

Hititlerin inancına göre ölümden sonra da bir yaşam vardı. Özellikle krallar ile kraliçelerin öldükten sonra tanrı ve tanrıça olduklarına inanılmaktaydı. Bu sebeple çivi yazılı metinlerde “ölmek” fiili yerine “tanrı olmak” ifadesi tercih edilmiştir.

(1) *ma-a-an URU Ha-at-tu-ši šal-li-iš ua-aš-ta-a-iš ki-ša-ri* (2) *na-aš-šu-za LUGAL-uš na-aš-ma MUNUS.LUGAL-aš DINGIR^{LIM}-iš ki-ša-ri*

“Eğer Hattuşa’da büyük günah olursa ya kral ya da kraliçe tanrı olursa”¹⁶.

Hitit kraliyet ailesine ait mezarlar şimdiye kadar tespit edilememiştir ancak uygulanan kremasyon yöntemi dışında, Hitit halkı için de inhumasyon tekniğiyle defin işlemi yapıldığını arkeolojik kalıntılardan bilmekteyiz (Akyurt, 2022, s. 52 vd.; Bryce, 2003, s. 195; Gurney, 1977, s. 59; van den Hout, 1994, s. 53). Fakat kral I. *Hattušili*’nin vasiyetinde muhtemelen ölmek üzereyken söylediği sözler Hititlerin ölü gömme adetleri üzerine tartışmalara neden olmuştur.

(71) ... SIG₅-an[-za-mu ar-ri(?)] (72) [*tág-ga-n*]i-ya-ta-mu-za-pa an-d[*a har-ak*] nu mu *tág-ga[-ni-ya-ta]* (73) :*ták-na-az pa-aḫ-[š]*i

“ ... [Beni] iyice [yıkı(?)], beni [göğsü]nde [tut] ve beni göğsünde topr[akta] ko[r]u”¹⁷.

Ayrıca çivi yazılı metinler arasında kral veya kraliçenin kremasyon uygulamasıyla defnini anlatan Hitit ölü ritüelleri adıyla tanımlanan belgeler mevcuttur. Ölü ritüellerinin on dört gün süren bir tür seremoni olduğunu düşünebiliriz.

(10) *nu ak-kán-za ku-e-da-ni uk-tu[-ri]-ya-aš ua-ra-a-ni nu a-pí-e-da-aš uk-tu-ri-ya-aš*
(11) *a-ra-aḫ-za-an-da XII NINDA.GUR₄.RA^{MEŠ} GAM ti-ya-an-zi A-NA NINDA.GUR₄.RA^{HIA}-ma-aš-ša-an še-er* (12) *NINDA.İ.E.DÉ.A zi-ik-kán-zi pa-aḫ-ḫur-ma-kán IŠ-TU KAŠ GEŠTIN ka-ru-u* (13) *ki-iš-ta-nu-ua-an*

“Ölü hangi *ukturi*-’de (ceset yakma yeri ve ateşi) yakılmış ise o *ukturi*-’lere dışarıda 12 kalın ekme koyarlar/yerleştirirler. Kalın ekmeklerin üzerine ise yağlı ekmeği koyarlar. Ateş ise önceden bira (ve) şarapla söndürülmüş(tür)”¹⁸.

¹⁵ KUB 30.10 öy. I 20’-21’ trans. ve çev. için bkz. Ünal, 1980, s. 477; Singer, 2002, s. 32; García Trabazo, 2002, s. 280 vd.; Arıkan, 2019, s. 36.

¹⁶ KUB 30.16+KUB 39.1 öy. I 1-2 trans. ve çev. için bkz. Otten, 1958, s. 18, 19; Kassian, Korolëv and Sidel’tsev, 2002, s. 46, 47.

¹⁷ KUB 1.16 ay. III 71-73 trans. ve çev. için bkz. Sommer, Falkenstein, 1938, s. 17 vd.

¹⁸ KUB 30.15+39.11+39.19+KBo 41.26 öy. 10-12 trans. ve çev. için bkz. Otten, 1958, s. 66, 67; Kassian, Korolëv and Sidel’tsev, 2002, s. 262, 263; Beckman, 2003, s. 81.

Öldükten sonra tanrı/ça kabul edilen kral ve kraliçenin gökyüzüne tanrıların yanına gittiğine inanılıyordu. Kurban listeleri olarak adlandırdığımız metin gruplarında ölmüş krallara ve eşlerine çeşitli türde ve sayıda kurbanların adandığı anlaşılmaktadır (Carruba, 2008; Haas ve Wäfler, 1977, s. 107 vd.). Hititçe metinlerde geçen bazı yapı adları ölen kişilerin defnedildiği yapılar olarak yorumlanmaktadır. É.NA₄ (DINGIR^{LIM}) “(tanrının) taş ev(i)”, ^{NA₄} *hekur* (SAG.UŞ) “kaya (zirvesi)” ve É.GIDIM / É ŠA GIDIM “ölü (ruhun) evi” bu yapılardandır (van den Hout, 1994, s. 48; Özdemir, 2008, s. 67 vd.).

Yaşarken sahip oldukları saray hayatı ve ayrıcalıklar kral ve kraliçeler öldükten sonra da tanrısallık kazanmaları, kültlerinin kutsanması şeklinde devam etmiştir. Ancak ölen sıradan insanlar için öteki dünya, canlıyken sürdükleri yaşamlarından daha kötü şartlara sahipti. Mezopotamya ve Mısır inançlarında olduğu gibi Hititlerin öteki dünya inancında da ölen kişinin ruhunun yer altı dünyasına yani ölümler diyarına gittiğine inanılmıştır. İnsan ruhunun yolculuğunu anlatan mitolojik bir metinde geçen şu cümle *da-an-du-ki-iš-na-aš ku-ya-at a-ru-na*’¹⁹ >-*ša-an pa-i-mi* “bir ölümlü olarak, neden çukura(?) gideceğim?”¹⁹ bize bunu kanıtlar. Aynı zamanda tanrı olarak kutsadıkları güneşin, her gün bitiminde kayb olduğu batı yönü ve çeşitli su kaynaklarının yeraltı dünyasıyla ilişkisi olduğunu düşünmüşlerdir. Hititçe *dankuiš taganzipaš* “karanlık yer” olarak adlandırılan yer altı dünyasında sürülecek bu yeni yaşam keder ve acının olduğu, ölümlerin çamur yiyip bulanık su içtikleri bir evrendir (Archi, 2007, s. 174; Taracha, 2009, s. 160; Beckman, 2013, s. 95).

(3’) ... *ka-ni-e-[eš-zi]* (4’) *a-ra-aš a-r[a-an ... ka-ni-e-e]š-zi* (5’) *an-na-ni-ki-e[-eš ... ka-n]i-e-eš-ša-an-zi* (6’) *pa-ap-pa-ŠE[Š^{MEŠ} ... ka-n]i-e-eš-ša-an-zi* (7’) *an-na-aš-za DUMU-a[n-ša-an k]a-ni-e-eš-zi* (8’) [DUMU-aš-za A]MA-a[n-ša-an k]a-ni-e-eš-zi

(1) [*ša-ni-i]z-ya-a[z-ká]n^{GIŠ}BANŠUR-az [...]* (2) [*Ú-U]L a-da-an-zi [ša-n]i-iz-i-ya-az-kán ha-ap-š[a-al-li-az ...]* (3) [*Ú-U]L a-da-an-zi [ša-n]i-iz-zi-ya-kán GAL-az [...]* (4) [*Ú-U]L a-ku-ya-an-zi [a-aš-š]u a-da-tar Ú-UL a-da-an-zi [...]* (5) *a-aš-šu a-ku-ya-tar-mi-[it Ú-U]L a-ku-ya-an-zi* (6) *šal-u-i-nu-uš az-[zi-kán]-zi [...]* (7) *mi-ir-mi-ir-ru-uš [ak-ku-uš-k]án-zi [...]*

“ ... tan[ımaz(?)], biri diğeri[ni ... tan]ımaz(?), öz kız kar[deş[(ler ... birbirini) [tan]ımaz(?), öz erkek karde[şler ... (birbirini) [tan]ımaz(?), anne kendi çocuğu[nu t]anımaz(?), [çocuk kendi an]ne[sini t]anımaz(?)”.

“Onlar [birinci s]ınıf sofradan [...] ye[mez]ler, [birin]ci sınıf tabur[eye ...] (oturarak) ye[mez]ler, [bir]inci sınıf kadehten [...] iç[me]zler, [iy]i/[güz]el yemek yemezler [...], benim iyi/güzel içeceğimi iç[mez]ler. Onlar çamur toprakları ye[rle]r [...], bulanık sular(?) iç[er]ler [...]”²⁰.

Buraya seyahat sırasında o kişi, ölmüş annesiyle buluşacağından Hititçe’de *annaš šiwat* “anne günü” terimi de “ölüm günü” olarak tanımlanmıştır. Yer altına gönderilen ölen kişinin ruhunun, yaşamın devam ettiği yeryüzüne dönmesinden korkmuşlardır. Özellikle haksız yere öldürülen bir insanın ruhunu yatıştırmak için *mantalli-* kurbanı gibi ritüeller yapmaları Hititlerin ölen kişiye saygısını ve vicdani yönünü de göstermektedir.

¹⁹ KUB 43.60 öy.I 32 trans. ve çev. için bkz. Hoffner, 1998, s. 34 “Why must I, a mortal, go into the pit(?)?; Polvani, 2005, s. 616 vd. “(the soul) of the mortal; why will I g oto *arušan*”

²⁰ KBo 22.178(+KUB 48.109 öy. II 3’-10, ay. III 1-7 trans. ve çev. için bkz. Hoffner, 1998, s. 34; Polvani, 2005, s. 619 vd.

Sonuç

Hitit inanç dünyasında krallığın uzun ömürlü olması, hastalıklara, felaketlere ve kıtlığa karşı ülkenin korunması sadece tanrıların elindeydi. Tanrıların kızdırılması, kültlerinin ihmal edilmesi veya onlara yapılan herhangi bir saygısızlık, bunu yapan kişilerin, ailesinin ve hatta tüm toplumun tanrılar tarafından cezalandırılmasına sebep olmalıydı. Bu yüzden tanrılarla olan ilişkilerinde çok hassas davranıp gerekli dengeyi sağlamaya çalışmışlardır. Hititler, dünyanın verimli ve olağan seyrinde işleme için tanrılarla insanlar arasındaki uyumun ve bağın devamlı olması gerektiğine inanıyorlardı. Bu inançta, tanrıların varlıklarını sürdürdürebilmeleri insanların kurban ve sunularına bağlıyken, insanlarınki de bereket ve yaşam gücü veren tanrılara bağlıydı.

Hititler egemenlik alanları içinde kalan veya siyasi bir nedenden dolayı etkileşimde oldukları bir başka kültüre ait tanrıları da sahiplenmişlerdir. Tanrılara karşı gösterilen bu tolerans güç ve iktidarın tanrılardan geldiği düşüncesine dayanıyor olabilir. Hititlerin tanrılara olan bağlılıkları inşa ettikleri tapınak yapılarında da görülebilir. Tapınaklar sadece yapı olarak değil faaliyetleri ve zenginliğiyle kurumsal nitelikte oluşumlardı. Hititlerin eğlence anlayışları, bayram kutlamaları sırasında gerçekleştirilen şenliklerdir. Yılın belli dönemlerinde kutlanan bayramlar aynı zamanda tanrılara kurbanlar sunmak ve onları hoşnut etmek için heyecanla beklenmiş olmalıdır. Bayram adlarının çeşitliliği de bize bunların tanrılarla yakın ilişkisini göstermektedir.

Hititlerin mitleri, kehanetleri, dua ve ritüelleri aslında dolaylı olarak Eskiçağ insanının hayatta kalma mücadelesini anlatmaktadır. Tabiatın insan üzerindeki gücünün hissedildiği zamanlarda insanlar bundan korkmuş ve tabiat unsurlarını tanrılaştırmıştır. İnsana ait unsurları da içeren tanrılara karşı hissettikleri şey sevgi gibi görünse de daha çok onlardan korktukları için gösterdikleri saygıdır. Dinî içerikli çivi yazılı metinlerin günümüze aktardığı şey özünde insanoğlunun bu duygusudur.

Kaynakça

- Akyurt, M. (2022). *M.Ö. 2. binde Anadolu'da ölü gömme adetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Archi, A. (2007). The soul has to leave the land of the living. *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 7(2), 169-195.
- Ardzinba, V. (2010). *Eskiçağ Anadolu ayinleri ve mitleri*. (Uravelli, O. Çev.) Ankara: Kafdas Yayınları.
- Arıkan, Y. (1994). *II. Murşili'nin veba duaları (CTH 378)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arıkan, Y. (1998). Hitit dini üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38(1-2), 271-285.
- Arıkan, Y. (2017). *Hitit dininin tarihi gelişimi ve Hitit panteonu*. Güneri, S. (Ed.). *Yaşar Coşkun'a Saygı Yazıları* (s. 41-72). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Arıkan, Y. (2019). *Hitit duaları*. Kulakoğlu, F., Yıldırım, T. vd. (Ed). *Uğur Silistreli Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar* (s. 31-42). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aslantürk, N. (2013). *Hitit belgelerinde Hurri tanrıları ve onların kültleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aslantürk, N. (2018). En eski kâhinler: Hitit falcıları. *Magma Dergisi*, 37, 30-33.
- Badali, E., und Zinko, C. (1989). *Der 16. tag des AN.TAH.ŞUM-festes. text, übersetzung, kommentar, glossar*. Innsbruck: Scientia.
- Beal, H. R. (2002). *Hittite Oracles*. Ciruolo, L., Seidel, J. (Ed.). *Magic and divination in the ancient world* (s. 57-81). Leiden: Brill Styx.

- Beckman, G. (2003). *Edicts and proclamations: bilingual edict of Hattušili I.* Hallo, W. W. (Ed.). *The Context of Scripture Volume II* (s. 79-81). Leiden: Koninklijke Brill NV.
- Beckman, G. (2013). *Hittite religion.* Salzman M. R. and Sweeney M. A. (Ed.). *Cambridge History of Religions in the Ancient World: Volume 1, From the Bronze Age to the Hellenistic Age* (s. 84.101). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bozgun, Ş. (2017). CTH 89: çiviyazılı belgelerde Hitit sınır kenti Tiliura (I). *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 11(1), 29-74.
- Bryce, T. (2003). *Hitit dünyasında yaşam ve toplum.* (Günay, M. Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cammarosano, M. (2018). *Hittite local cults.* Atlanta: SBL Press.
- Carruba, O. (2008). Analisi delle liste reali etee. *Eothen*, 16, 63-85.
- Collins, B. J. (2007). *The Hittites and their world.* Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Daddi, P. F. (1982). *Mestieri, professioni e dignità nell'Anatolia ittita.* Roma: Incunabula Graeca.
- de Martino, S. (2013). *Din ve mitoloji.* Doğan Alparslan, M. ve Alparslan, M. (Ed.). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu* (s.410-430). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dinçol, A. (1982). *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi 1.* İstanbul: Görsel Yayınlar.
- García Trabazo, J. V. (2002). *Textos religiosos hititas. Mitos, plegarias y rituales.* Madrid: Biblioteca de Ciencias Bíblicas y Orientales.
- Goetze, A. (1957). *Kleinasien. Kulturgeschichte des alten orientes.* München: C. H. Beck'sche Verlag.
- Goetze, A. (1969). *Hittite myths, epics, and legends.* Pritchard, J. B. (Ed.). *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Third Edition with Supplement* (s. 120-128). Princeton: Princeton University Press.
- Gurney, O. (1981). *The Babylonians and Hittites.* Loewe, M., Blacker, C. (Ed.). *Divination and Oracles* (s. 142-173). London: George Allen & Unwin Publishers.
- Gurney, O. R. (1977). *Some aspects of Hittite religion.* Oxford: Oxford University Press.
- Güterbock, H. G. (1960). An outline of the Hittite AN.TAḪ.ŠUM festival. *Journal of Near Eastern Studies*, 19(2), 80-89.
- Güterbock, H. G. (1970). *Some aspects of Hittite festivals.* André, F. (Ed.). *Actes de la XVII. Rencontre Assyriologique Internationale* (s. 175-180). Bruxelles: Université Libre de Bruxelles.
- Haas, V. (1994). *Geschichte der hethitischen religion.* Leiden: E.J. Brill.
- Haas, V. und Wäfler, M. (1977). Bemerkungen zu É ḫešṭī/ā- (2. Teil). *Ugarit Forschungen*, 9, 87-122.
- Haas, V., (2002). *Hitit dini.* Jacob, W. (Ed.). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk* (s. 438-442). Bonn: Kunst - und Ausstellungshalle.
- Hoffner, H. (1998). *Hittite myths, second edition.* Atlanta: Scholars Press.
- Kammenhuber, A. (1976). *Orakelpraxis, träume und vorzeichenschau bei den Hethitern.* Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Kassian, A., Korolöv, A., ve Sidel'tsev, A. (2002). *Hittite funerary ritual: šalliš waštaiš.* Münster: Ugarit Verlag.
- Klinger, J. (2008). *Rituale.* Janowski, B., Gernot, W. (Ed.). *Omina, orakel, rituale und beschwörungen* (s. 187-223). München: Gütersloher Verlagshaus.
- Neu, E. (1974). *Der Anitta - text.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Otten, H. (1958). *Hethitische totenrituale.* Berlin: Institut für Orientforschung.

-
- Özdemir, N. (2008). *Hititçe çiviyazılı kaynaklara göre kraliçe Aşmunikal*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Polvani, A. M. (2005). *Some thoughts about KUB 43.60 (the so-called text of "the voyage of the immortal human soul")*. Aygül, S. (Ed.). 5. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (s. 613-622). Ankara: Nokta Ofset.
- Popko, M. (1995). *Religions of Asia minor*. Warsaw: Academic Publications Dialog.
- Rieken, E. (2015). *Thesaurus Linguarum Hethaeorum digitalis*, 11.10.2023 tarihinde https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_txt.php?d=KUB%2014.8 adresinden alındı.
- Riemschneider, K. K. (1970). *Babylonische geburtsomina in hethitischer übersetzung*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz.
- Singer, I. (2002). *Hittite prayers*. Atlanta: SBL Writings from the Ancient World.
- Sommer, F. und Falkenstein, A. (1938). *Die hethitisch-akkadische bilingue des Ḫattušili I. (Labarna II)*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- Taracha, P. (2009). *Religions of second millennium Anatolia*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Thieme, P. (1960). The 'Aryan' gods of the Mitanni treaties. *Journal of the American Oriental Society*, 80(4), 301-317.
- Ünal, A. (1980). Hitit tıbbının ana hatları. *Belleten*, 44(175), 475-495.
- Ünal, A. (2003). *Hititler devrinde Anadolu 2*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2007). *Hititçe çok dilli el sözlüğü*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač
- Ünal, A. (2013). *Falcılık ve kehanet*. Doğan-Alparslan, M., Alparslan, M. (Ed.). *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 452-473). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- van den Hout, T. (1994). *Death as a privilege, the Hittite royal funerary ritual*. Maarten, B. J. (Ed.). *Hidden futures. Death and immortality in ancient Egypt, Anatolia, the Classical, Biblical and Arabic-Islamic World* (s. 37-76). Amsterdam: Amsterdam University Press.
-